

It is concluded that problems which exist under providing ecological legal order by means of criminal justice, regarded with absence, backwardness in the society of ecological and legal culture. Therefore, the effective solution of this problem will be possible, the ecological legal culture of subjects of providing ecological law and order, that is all participants of the ecological relations are developed.

Key words: ecological criminality, ecological legal order; criminal justice authorities, ecological safety, ecological and legal culture.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-361-368

УДК 343.131

А.С. НЕРСЕСЯН,
кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНІЙ ЮСТИЦІЇ

У статті аналізуються питання кримінальної процесуальної відповідальності учасників кримінального провадження. Надано авторське визначення кримінальної процесуальної відповідальності, встановлено її підстави. Визначені найбільш важливі прогалини у застосуванні норм кримінального процесу, що спричиняють порушення прав людини і громадянина. Автором визначено ряд висновків і розроблено низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: процесуальні права, судовий захист, кримінальне провадження, досудове розслідування, юридична відповідальність.

А.С. Нерсисян. Теоретические аспекты процессуальной ответственности в уголовной юстиции

В статье анализируются вопросы уголовной процессуальной ответственности участников уголовного производства. Предоставлено авторское определение уголовной процессуальной ответственности, установлены его основания. Определены наиболее важные пробелы в применении норм уголовного процесса, вызывающие нарушение прав человека и гражданина. Автором определен ряд выводов и разработан ряд предложений по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: процессуальные права, судебная защита, уголовное производство, досудебное расследование, юридическая ответственность.

Nersesian Armen. Theoretical Aspects of Procedural Liability in Criminal Justice

In the article, the author analyzes the issues of criminal procedural responsibility of participants in criminal proceedings. Provided by the author's definition of criminal procedural responsibility, established its grounds. Identified the most important gaps in the application of the norms of the criminal process, causing violations of human and civil rights. The author identified a number of conclusions and developed a number of proposals for improving the current legislation.

Key words: procedural rights, judicial protection, criminal proceedings, pre-trial investigation, legal liability.

Кримінальне провадження є специфічним видом публічно-правової діяльності держави, наслідком якої може бути визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення (злочину, а в перспективі – також і кримінального проступку) і накладення на неї кримінальної відповідальності у формі покарання, а також застосування інших заходів кримінально-правового характеру (примусових заходів медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру), що за своєю природою є обмеженням прав і свобод людини і громадянина.

Відтак будь-яка кримінальна процесуальна діяльність повинна являти собою взірць дотримання законодавства, щоб будь-які зібрані сторонами докази уникнули ознак «плодів отруєного дерева» і не були в подальшому визнані судом недопустимими.

Питання кримінальної процесуальної відповідальності розкривались у наукових роботах таких дослідників як О.В. Андрушко, Р.М. Білоконь, О.В. Верхогляд-Герасименко, А.В. Мурзановська, О.Г. Шило.

Метою статті є встановлення соціально-правових ознак відповідальності у сфері кримінального судочинства та визначення прогалин у застосуванні норм законодавства, що надають можливість сторонам кримінального провадження зловживати наданими їм процесуальними правами.

Частиною 2 ст. 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України¹.

Частинами 1, 2, 5 ст. 9 КПК України встановлено, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини².

Важливим у контексті поставленої вище мети статті є використання терміна «службові особи органів державної влади». Таке обмеження встановлене законодавцем таким чином з огляду на роль органів державної влади у кримінальному провадженні – де представники зазначених органів влади виступають у ролі суб'єктів, уповноважених на те чи інше обмеження прав особи.

У свою чергу невіддані суб'єкти, уособлені в стороні захисту, мають докорінно інші процесуальні повноваження і можливості. Так, абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України вказує, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого са-

моврядкування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів².

Тобто на відміну від сторони обвинувачення сторона захисту (підозрюваний/обвинувачений і його захисник), а також інші невіддані учасники кримінального провадження (потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт) позбавлені права самостійно проводити слідчі (розшукові) дії, а тим більше негласні слідчі (розшукові) дії, а також ряд інших процесуальних дій.

У свою чергу профільним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема: 1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); 2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами; 3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; 5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; 6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; 7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; 8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом; 9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; 10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань; 11) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами³.

Тому для органів державної влади, що здійснюють ті чи інші функції в кримінальному провадженні належна поведінка прямо санкціонується законом. В свою чергу, сторона захисту (підозрюваний/обвинувачений та його захисник), а також інші невіддані учасники кримінального провадження (потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт) можуть захищати свої права у будь-який не заборонений законом спосіб.

Відтак підставою процесуальної відповідальності владних суб'єктів (сторони обвинувачення) є недотримання ними приписів і процедур, установлених кримінальним процесуальним законодавством України, а невідданних (сторона захисту) – пряме порушення ними приписів і норм чинного законодавства України.

Водночас в українській правовій науці А.В. Мурзановська виробила авторське визначення поняття кримінально-процесуальної відповідальності через систему основних ознак: застосування заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених у санкціях кримінально-процесуальних норм; існування у формі кримінально-процесуального правовідношення; застосування до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, у встановленому законом порядку заходів кримінально-процесуальної відповідальності, що полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав⁴.

Однак таке визначення процесуальної відповідальності у кримінальному провадженні є доволі вузьким і не охоплює відповідальності посадових осіб органів кримінальної юстиції.

Утім, Р.М. Білокінь вказує, що суб'єктами кримінальної процесуальної відповідальності є не лише особи, які залучаються до кримінального провадження, а й посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження. Кримінальна процесуальна відповідальність посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, має свою специфіку, а саме: факт вчинення кримінального процесуального правопорушення встановлюють посадові особи, які здійснюють функцію прокурорського нагляду, відомчого чи судового контролю у кримінальному провадженні; заходи кримінальної процесуальної відповідальності, як правило, передбачені відновлювальними санкціями; за одне і те ж процесуальне правопорушення можуть застосовуватися як заходи кримінальної процесуальної відповідальності, так і заходи інших видів юридичної відповідальності – кримінальної, дисциплінарної чи матеріальної⁵.

Констатуючи практику застосування кримінальних процесуальних норм, слід, проте, констатувати формальність процесуальної відповідальності посадових осіб органів досудового розслідування та суду.

Зокрема, попри встановлення нормами ст. 214 КПК України автоматичного внесення будь-якої заяви або повідомлення про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, слідчі і прокурори, уповноважені на таке внесення, ігнорують цей припис. Дана обставина була відображена в судовій практиці щодо оскарження заявниками та/або потерпілими бездіяльності слідчого щодо невнесення заяв (повідомлень) до ЄРДР.

Так, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ще у 2017 р. констатував, що з огляду на чіткий обов'язок внесення слідчим чи прокурором відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР

із встановленням обмеженого процесуального строку для його виконання, за наявності лише загальних вимог до заяв чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у переважній більшості випадків у разі встановлення факту звернення із заявою та констатації факту невнесення відомостей про кримінальне правопорушення в межах регламентованого ст. 214 КПК 24-годинного строку слідчі судді постановляють ухвали про задоволення скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора⁶.

Проте станом на час написання даної статті у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 207 175 ухвал, виданих на пошуковий запит «невнесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань»⁷. Відтак слід констатувати численні факти недотримання слідчими і прокурорами прямих приписів КПК України.

Серед поширених порушень з боку органів досудового розслідування та прокуратури слід також виокремити несвоєчасні звернення за накладенням арешту на тимчасово вилучене майно, ігнорування клопотань сторони захисту, потерпілого чи його представника чи надання відповіді на них із порушенням строку передбаченого ст. 220 КПК України, тощо.

Водночас факти накладення на слідчих або прокурорів будь-якої реальної відповідальності за таке порушення, навіть якщо вони є, лишаються великою рідкістю. Що абсолютно не заважає слідчим і прокурорам вимагати від недержавних учасників кримінального провадження виконання дій, які навіть не завжди передбачені законодавством України.

На підставі викладеного слід констатувати, що кримінальна процесуальна відповідальність є формою державного примусу, який полягає у застосуванні до учасників кримінального провадження дисциплінарних, фінансових та інших обмежень у разі недотримання ними норм і приписів кримінального процесуального законодавства України. Поряд із кримінальною процесуальною відповідальністю за таке порушення може застосовуватись цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність.

Кримінальна процесуальна відповідальність перебуває в Україні в зародковому стані і фактично поширюється лише на учасників кримінального провадження, що не наділені державно-владними повноваженнями (осіб, залучених до кримінального провадження у тому чи іншому процесуальному статусі, як правило, поза власним волевиявленням). Поряд з тим встановлення такої відповідальності є нагальною потребою з огляду на необхідність дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Відтак, вважаємо за необхідне внести в чинне кримінальне процесуальне законодавство України положення що встановлювали би процесуальну відповідальність учасників кримінального провадження, наділених державно-владними повноваженнями. Зокрема, місцем для розміщення таких норм мав би стати Розділ III «Досудове розслідування» КПК України, для чого ввести главу 26-1 «Кримінальне процесуальне правопорушення і відповідальність за його вчинення». Сама ж форма такої відповідальності, на нашу думку, повинна мати дисциплінарний характер, оскільки як цивільно-правова, так і кримінально-правова відповідальність наразі законом встановлена, хоча часто має виключно формальний характер.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124651.html#10.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
4. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: дис. ступеня к.ю.н. за спец. 12.00.09 (081 – Право) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. С. 9.
5. Білокінь Р. М. Особливості кримінальної процесуальної відповідальності різних суб'єктів кримінального провадження. Міжнародний юридичний вісник: зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3) С. 21.
6. Узасалнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T124651.html#10.
3. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 r. № 5076-VI. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
4. Murzanovska A. V. Kryminalno-protsesualna vidpovidalnist za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy: dysertatsiia na здобуття наукового ступеня к.ю.н. за спеціальністю 12.00.09 (081 – Право) / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», Odesa, 2017 s. 9 (248).
5. Bilokin R. M. Osoblyvosti kryminalnoi protsesualnoi vidpovidalnosti riznykh subiektiv kryminalnoho provadzhenia // Mizhnarodnyi yurydychny visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2016 r. Vyp. 1 (3) s. 21 (17–21).
6. Uzahalnennia pro praktyku rozghliadu skarh na rishennia, dii chy bezdiialnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia. Vyshchyi spetsializovanyi sud ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.
7. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL : <http://reyestr.court.gov.ua>

Nersesian Armen. Theoretical Aspects of Procedural Liability in Criminal Justice

In the article the author considers problematic issues of application of the Ukrainian criminal procedural legislation in the context of preventing and counteracting violations of the law provisions. It has been determined that any criminal procedural activity should be an example of compliance with the law so that any evidence collected by the parties avoids the signs of “poisonous tree fruit” and was not subsequently recognized by the court inadmissible.

As an effective tool for counteracting such a violation, criminal procedural liability has been identified. The grounds for the procedural responsibility of the authorities (the parties to the charge) are the non-compliance with them of the regulations and procedures established by the criminal procedural law of Ukraine, and non-vested (the party of defense) - a direct violation of the regulations and norms of the current Ukrainian legislation.

Criminal procedural liability is a form of state coercion, which is to apply disciplinary, financial and other restrictions to the participants in criminal proceedings in the event of non-compliance with them norms and regulations of the criminal procedural legislation of Ukraine. Along with the criminal procedural liability for such a breach may be civil, administrative and criminal liability.

Criminal proceedings in Ukraine are in the primordial condition and in fact apply only to those who do not have the powers of the state (individuals involved in criminal proceedings in one or another procedural status, usually outside their own will). At the same time, the establishment of such liability is an urgent need in view of the need to respect the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

The author proposes to fix in Section III "Pre-trial investigation" of the Criminal Procedure Code of Ukraine chapter 26-1 "Criminal procedural offense and responsibility for its commission."

Key words: procedural rights, judicial protection, criminal proceedings, pre-trial investigation, legal liability.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-368-374